

УКРАЇНСЬКІ ВАРТІВНИЧІ СОТНІ В НІМЕЧЧИНІ

Закінчення Другої світової війни, що принесло довгоочікуваний мир більшості країн і населенню Європи, на жаль, не був таким для усіх українців, які через різні обставини мусли покинути Батьківщину і поневірятися на чужині, шукаючи кращої долі.

Однією з країн, куди тікала від тоталітарної „радянської дійсності” більшість українського населення, була переможена у війні Німеччина, а точніше, її західна частина, окупована силами західних союзників. Незважаючи на повоєнну розруху і непевність свого емігрантського становища, дуже швидко українці змогли згуртуватися у своєрідні національні громади й розпочати активну культурно-освітню, громадську і харитативну діяльність у таборах для біженців. Значною мірою цьому сприяла і Організація українських націоналістів (ОУН)¹.

Своєрідним керівним осередком українських біженців стало Центральне представництво української еміграції Німеччини (ЦПУЕН) та Обласне представництво української еміграції Німеччини на Північно-Західну Німеччину (ОП УЕН)². З їхньої ініціативи при британських військових окупаційних частинах у Західній Німеччині в 1954 р. були створені охоронні частини, що отримали серед української еміграції назву Українські вартівничі сотні (УВС)³.

Про існування та діяльність УВС надзвичайно мало інформації, як у вітчизняній, так і еміграційній історіографії. Окремі, фрагментарні згадки про них є у спогадах провідних діячів української політичної еміграції Степана Мудрика⁴ та Євгена Побігушого⁵. Однак, вони містять надто мало відомостей і не дають змоги відтворити цілісну картину з даного питання. Тож до сьогодні головним джерелом вивчення історії УВС є невеликий збірник спогадів і документів, виданий одним з ветеранів УВС Теодором Пелехом⁶. Їх і поклав автор в основу своєї статті.

Капітуляція Німеччини у травні 1945 р.⁷ завершилася її поділом на окупаційні зони, контрольовані переможцями. Практично усі українські емігранти перебували у таборах для біженців, що знаходи-

лись у Західній Німеччині і контролювались британською армією⁸. З перших днів свого перебування на чужині вони зіткнулися з такими проблемами, як непевність свого становища через можливість

репатріації до Радянського Союзу і відповідно заслання до Сибіру, злидні й голод у повоєнній Німеччині, неможливість знайти працю і емігрувати в інші країни⁹. Найскладнішими були перші п'ять років по війні.

Однак, процеси післявоєнної відбудови і стабілізації економічної ситуації у Німеччині змушували переможців зменшувати кількість військового контингенту, утримання військ було надто дорогим і недоцільним. Через це при британських військових частинах почалося формування служби охорони та робітничих відділів, як наприклад, шоферів, що мало б замінити велику кількість рядових військовослужбовців і було дешевшим в утриманні та відповідно оплаті праці. Велика кількість військового майна, складів та об'єктів, як і масове безробіття, сприяли цьому.

Перші загони вартівників і шоферів іноземного походження при британських військових частинах були організовані на початку 1946 р. з колишніх бійців югославських партизанських загонів і польських вояків армії генерала Владислава Андерса. Досвідчені солдати, не задоволені умовами важкої цивільної праці, намагалися у будь-якій формі продовжувати військову службу, яку нагадували загони охорони. Британське військове командування у Західній Німеччині в особі полковника Річарда Боулі пішло назустріч їхнім прагненням і видало розпорядження про створення таких

загонів, що отримали офіційну назву Mixed Service Organization (MSO)¹⁰. Фактично, керівним складом цієї служби стали офіцери-югослави, які підпорядковувались майору-капелану о. Йозефу Міляну¹¹. Протягом короткого часу МСО набули великої популярності, оскільки давали змогу чоловікам-біженцям бути впевненими у своєму майбутньому і мати хоча й невелике, але стабільне соціальне забезпечення.

Беручи приклад з югославів (називаємо так усіх, хто тоді мешкав на території колишньої Югославії) і представників прибалтійських народів (литовців, латвійців та естонців), українські емігранти з ЦПУЕН також почали вживати заходів щодо формування загонів МСО із українців. Важко однозначно відповісти, чому це відбулося 1948 року. Перші спроби українців м. Ганновера успіху не мали – на той час там уже діяла достатня кількість охоронців, які задовольняли потреби британської армії.

Однак, це можна пояснити тим, що саме в 1948 р. Західну Німеччину залишили, емігрувавши до інших країн, практично усі бійці дивізії „Галичина”¹², котрі перебували у таборах для військовополонених і через політичну ситуацію того часу в будь-який момент могли бути звинуваченими у співпраці з нацистською Німеччиною. А звинувачення їх автоматично могло б поширитися на всю українську громаду, що на той час перебувала в Західній Німеччині – майже 180 000 чоловік¹³.

Не можемо також однозначно твердити, що формування українських загонів МСО з ініціативи ЦПУЕН були виключно турботою про працевлаштування українців, чи також переслідувало політичну мету – практично до кінця 1955 р. українська політична еміграція сподівалася на початок Третьої світової війни між Радянським Союзом і західними державами¹⁴. На той випадок українська сторона прагнула мати власну військову силу, що могла б стати ядром командного складу українських національних збройних сил¹⁵. ЦПУЕН перебувало під значним впливом ОУН Степана Бандери. Причетність до створення УВС провідного діяча ОУН, людини, відповідальної за розвідку проти Радянського Союзу – Степана Мудрика¹⁶, також наштовхує на думку про прагнення ОУН використати УВС у власних політичних цілях. Зрештою, підтверджує це і намагання ОУН всіляко асоціювати УВС з українською національною збройною традицією, Дружинами українських націоналістів (ДУН), щомали свого часу аналогічну з УВС чисельність, боротьбою Української повстанської армії (УПА)¹⁷. Проти створення УВС також виступали „двійкарі” – політичні противники С. Бандери з ОУН, очолювані Левом Ребетом¹⁸.

Діяльність, спрямовану на створення власних загонів МСО, українці відновили аж у червні 1954 р. Через національні й політичні протиріччя, зрештою матеріальний

бік, проти цього створення виступили польські охоронці з МСО, що тривалий час спекулювали на тезі про підтримку українцями нацистської Німеччини. Однак, питання вміло вирішили прибалти – колишні бійці вермахту, і українці отримали дозвіл на службу в МСО й формування власних національних загонів. У той час організацією національних відділів при британській армії у Західній Німеччині опікувався майор Жарко Вуїч (серб за національністю)¹⁹.

Ініціатором створення українських частин при британській армії став емігрант Іван Лозовий. Завдяки природній ерудиції й бездоганному знанню мов він разом з представником ЦПУЕН Юрієм Ковальчуком влітку 1954 року отримав дозвіл британських військ на формування українських частин МСО. Українці одразу надали охоронним загонам власну назву – Українські вартівничі сотні (УВС), яку вживали як офіційну у своїх документах і пресі. Йшлося не про створення цілісної військової формації, а лише про отримання дозволу на службу охоронцям української національності при вже існуючих загонах МСО та згуртування їх у невеликі національні відділи. І. Лозовий, пройшовши вишкіл у м. Зенггардені, став першим українським інструктором МСО у ранзі поручника²⁰.

Заходами ЦПУЕН і видання ОУН – часопису „Шлях перемоги” – розпочалася кампанія по заохоченню українських добровольців до служби в УВС. Незважаючи на

неприхильне ставлення польської політичної еміграції, югославських чинів з МСО (вони вбачали в українських відділах суперника у призначенні на командні місця), масову еміграцію українців з Німеччини до США, Канади й Великобританії, протягом короткого часу (вересень 1954 р. – листопад 1955 р.) до служби в УВС зголосилося близько 500 осіб²¹.

Зауважимо, що ЦПУЕН тоді налічувало у своїх рядах до 7000 членів²². Тобто, представники УВС становили 7 % від їхньої загальної кількості.

Першими кандидатами до УВС стали українці з Регенсбурга, Мюнхена та Ульма. Вони зголошувалися у комісію, що працювала у м. Бад Оенгавзені. Після написання заяви про бажання служити в МСО й медичного огляду рекрутів направляли до м. Зенгвардена. Саме при вступі до МСО українці мали змогу вказати свою національність, досі ж їх розглядали як поляків чи росіян, залежно від того, громадянами якої країни вони були у 1939–1941 рр. Віковий показник українців МСО становив від 25 до 55 років.

У Зенгвардені українські вартівники, сформовані у групи по 12 – 18 осіб, проходили місячне навчання основ охоронної служби. Тим, хто не справлявся з навчанням, додатково давали ще тиждень. Великою проблемою для українців було погане володіння або й незнання англійської мови, якою викладали британські інструктори, і незвична „англійська” дисципліна,

коли інструктор міг фізично карати порушника чи невдачу навчального процесу²³. Навіть визначний член ОУН, ветеран Визвольних змагань 1918–1920 рр., один з керівників ДУН і старшин дивізії „Галичина”, полковник Євген Побігущий був змушений проходити важкий стройовий вишкіл з карабіном.

У жовтні 1954 р. перший український відділ МСО (28 чоловік) під керівництвом поручника І. Лозового закінчив місячний вишкіл і був спрямований для проходження охоронної служби при військових складах британської армії у м. Гамбурзі²⁴. Зауважимо, саме в цей час окупаційні війська союзників, згідно з рядом договорів і входженням Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) до складу Північно-Атлантичного Військового Блоку (НАТО), розпочали зменшення своїх військових контингентів²⁵. Тож створення УВС відбувалося не в найкращий час для української діаспори Західної Німеччини. Тоді чисельність МСО, що становила понад 30 000 чоловік, була зменшена до 6000²⁶. Українці, що забезпечували збереження майна британської армії, становили 12% чисельного складу МСО.

Охоронці з УВС носили чорні берети і костюми, у теплий період року – уніформу світлого кольору, яку британська армія використовувала на Близькому Сході. Берет прикрашала кругла відзнака з літерами „МСО” по центру. Української національної символіки охоронці УВС не засто-

Підстаршинський вишкіл, інструктор В.Музичка. Зенгарден, 1955 р.

совували. Головною їхньою зброєю був британський карабін системи Лі-Енфілда зразка 1920-х рр. Про забезпечення командного складу короткою вогнепальною зброєю – пістолетами, даних немає.

Умови праці членів УВС були досить важкими: протягом місяця вартівник перебував на службі понад 260 годин. Часто – цілодобово. Однак, служба в УВС давала вчорашнім емігрантам конче потрібні засоби для існування і надію на майбутнє. Наприклад, досить добрим, як для повоєнної країни, було соціальне забезпечення: усі звільнені з МСО через незадовільний стан здоров'я отримували разову фінансову допомогу, протягом перших п'яти днів хвороби за охоронцем зберігалася його повна заробітна платня, і лише коли термін недуги тривав, вона

автоматично зменшувалася. У разі звільнення з праці, охоронцеві МСО надавали безкоштовний квиток для проїзду залізницею до потрібного йому місця призначення²⁷.

Заходами ЦПУЕН, що всіма силами намагалася перетворити УВС на централізоване військове формування, українські вартівники одержали власного капелана, котрий перебував на утриманні британської армії – греко-католицького священника о. Ярослава Полянського. Однак, серед членів УВС не було релігійних протиріч між прихильниками католицького і православного віросповідання. В м. Райнзелені вони встановили кивот роботи народного майстра Івана Винара, раз на місяць відбувалося спільне Богослужіння. Почалися кроки по об'єднанню українців, що перебували в складі інших національних

Чота вартівників для дресування собак. Райнзелен, 1957 р.

відділів, у єдині загони, чому значною мірою сприяв авторитет Є. Побігущого – полковника-ветерана української армії²⁸.

Однак, половина членів УВС не мала військового вишколу і не була знайома з традиціями української армії. Це призвело до непорозумінь серед особового складу. За оцінкою Т. Пелеха, лише 50 % охоронців УВС були „нормальними” членами „свого товариства”²⁹. Це можна пояснити і тим, що деякі вартівники виростили й формувалися як особистості за межами України, і це, безперечно, позначалося на їхній ментальності.

Задля згуртування членів УВС у єдину й монолітну організацію, пробудження в них національної свідомості і „корпоративного духу”, керівники УВС (Є. Побігущий,

Т. Пелех, І. Лозовий) розпочали масову культурно-освітню роботу, що мала свій позитивний вислід. Українські вартівники спільно святкували й відзначали усі національні і релігійні свята, визначні дати української історії – Різдво Христове і Великдень, річниця бою під Крутами, Акту 30 червня 1941 р., загибель Головного командира УПА Романа Шухевича. УВС складали пожертви на допомогу українським політв'язням, інвалідам, ветеранам, підтримку УПА, видання часопису „Шлях перемоги”. Хор УВС під керівництвом Романюка збирав кошти на Визвольний фонд УПА³⁰. Активно пропагувалися спортивні ігри, надто футбол, і здоровий спосіб життя. У Гамбурзі було створено власний відпочинковий „Клуб Україна”.

У вільний від праці час, для членів УВС запрошували самодіяльні українські національні хори. Кожен ранок починався з урочистого підняття британського і українського прапорів. У традиційних синьо-жовтих кольорах, прикрашених Тризубом, було створено і власний прапор³¹.

Є. Побігущий, як керівник формування, велику увагу зосередив на вивченні англійської мови й самоосвіті вартівників, що мало б допомогти їм у подальшому цивільному житті й гідному представництві української громади. У „Зверненні до всіх членів Українських Відділів МСО та українців, які можуть поповнити ряди УВМСО” декларувалося: „...Від напряду Вашої уваги, праці й поведінки залежатиме Ваше становище, а також вартість як українця для нашої Батьківщини. Або Ви скористаєте з можливостей і викуєте з себе вартісну людину, або, морально впавши, опинитеся на останньому щаблі нашого суспільства. Вчіться мови, виписуйте лекції з наших чи чужих учбових закладів, відвідуйте для Вас цікаві чи потрібні курси... Зголошуйтеся до Українських відділів (МСО), бо тим самим принесете користь, як собі, так і українській справі”³² Українці вживали усіх заходів, аби забезпечити спадкоємність національних військових традицій в УВС. 1954 року, наприклад, у Зенгвардені під час святкування Різдва, участь у якому взяло 120 українців – членів УВС, Є. Побігущий виголосив про-

мову, у якій підкреслив: „Запалюю першу свічку за нашу поневолену Україну. Запалюю другу свічку за наших рідних, близьких і знайомих в Краю і на чужині. Запалюю третю свічку в пам’ять загиблих за волю України”³³. З ідеологічною метою УВС демонстративно проголошувалася своєрідною українською військовою силою, що чекає боротьби за визволення України. Так, в 1955 р. при відзначенні річниці 30 червня 1941 р. УВС вкотре порівнювали з ДУН³⁴. Під час урочистого святкування 25-річчя створення УВС 18 жовтня 1980 р. Провідник ОУН Ярослав Стецько називав УВС військовою силою і порівнював її діяльність з боротьбою УПА під керівництвом Романа Шухевича³⁵.

Культурно-освітня і пропагандистська робота сприяла тому, що дуже швидко частина під керівництвом Є. Побігущого стала вважатися одним з найкращих відділів МСО³⁶.

На початку 1955 р. при британському війську у Західній Німеччині було сформовано першу військову частину дресирування собак при Ветеринарному корпусі Королівської армії³⁷. З 45 українських вартівників під командою І. Лозового сформовано транспортно-охоронний відділ, що стаціонував у Ессені та Дюссердольфі³⁸. Робочий час охоронця-вартівника з собакою тривав 24 години, а шофера-вартівника з 8.00 до 17.00. Залучення до охоронної служби собак дало змогу британцям почати процес значного скорочення

чисельності МСО. Український відділ у Райнзелені, що складався з 50 чоловік, було реорганізовано, він тепер мав 20 людей і 10 собак³⁹.

Українську частину з собаками у березні 1956 р. переведено до м. Гоне-Бергена, де вона залишалася до кінця 1980-х рр. Інший відділ, що складався з 55 чоловік і 23 собак, під командою Т. Пелеха стаціонував у м. Гоні⁴⁰.

У листопаді 1956 р. український відділ у м. Райнзелені реорганізовано: частину під керівництвом Є. Побігущого скеровано до м. Гон, а частина (25 чоловік) пройшла спеціальний інструктаж, після чого несла службу з використанням собак. Невдовзі невеликі групи українських вартівників направили до м. Сольтав, Лінебург, Гамм. УВС продовжували спроби створити власну автономну одиницю у МСО чисельністю 200 чоловік, однак, вони зазнали невдачі.

Відповідно до статистичних даних о. Я. Полянського на 1 березня 1958 р. чисельність УВС і місця їхньої дислокації були такими: Гамбург – 46 чоловік, Райнзелен – 60, Зеннелягер – 14, Шльос-Нойгавз – 32, Ессен-Край – 45, Вірзен – 33, Мюнхен – 23, Дуйсбург – 15, Детмольд – 19, Гамм-Вестфален – 19, Гертфорд – 25, Любеке – 16, Монстер-Вестфален – 32, Гоне – 25, Німбург – 5, Гамель – 9, Гільдесгайс – 8, Люнебург – 8, Дортмунд – 9, Крефельд – 23, Штаерберг – 15, Фаллінгбостель – 24. 32 українські вартівники перебували в різних національних частинах⁴¹.

Саме в період найбільшого піднесення УВС, весною 1958 р.

британське командування через відсутність потреби утримувати великі військові контингенти розпочало скорочення власних військових частин і допоміжних підрозділів МСО над річкою Рейном у ФРН. З лав МСО було звільнено 3284 охоронці: 1168 югославів, 1292 поляки, 432 прибалтійці, 392 українці⁴².

УВС як структурна одиниця при британській армії була ліквідована. Багатьом українським вартівникам запропонували служити в інших відділах МСО. 232 українців, сформовані у групи від 7 до 22 осіб, і далі несли охоронну службу. Найбільшими українськими відділами залишалася транспортно-охоронна частина в Ессен-Край (45 осіб), Гоне (25 осіб), Шльос-Нойгавзі (22 особи)⁴³. Хоча чисельність українських вартівників зменшилася, а місця їхньої служби були розрізнені, вони дотримувались принципів національної єдності, декларували політичні гасла, спрямовані на утвердження української державницької ідеології. Яскравим прикладом цього є організоване 24 листопада 1961 р. українськими вартівниками з м. Гоне віче-протест під час судового процесу над Богданом Сташинським – радянським агентом, який убив провідника ОУН Степана Бандеру⁴⁴.

Проте, з кожним десятиріччям чисельність вартівників МСО зменшувалась. Так, 1980 року у ФРН їх було близько 2000 осіб⁴⁵. Т. Пелех, наприклад, перебував на службі в рядах МСО до березня 1984 р.⁴⁶ Піс-

ля об'єднання Німеччини наприкінці 1989 р. у єдину державу МСО припинили своє існування остаточно.

Українські вартівничі сотні, що діяли при британській армії у Німеччині в повоєнний час, є яскравим прикладом численних спроб українців сформувати власну військову силу, яка б стала ядром української національної армії, і взяла участь у боротьбі за створення української незалежної держави. Хоча УВС і не зробилися такою силою (що зрештою було нереально з самого початку їх постання), вони відіграли важливу роль у консолідації української еміграції повоєнної Німеччини, плеканні національних традицій, відстоюванні української державності.

ПРИМІТКИ

- 1 Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів. – Львів, 1995. – С. 12–22.
- 2 Енциклопедія українознавства. – Мюнхен, 1984. – Т. 10– С. 3654.
- 3 Пелех Т. Українські Вартівничі Сотні при британській армії в Північній Німеччині: Збірник. – Мюнхен, 1981. – С. 3.
- 4 Мечник С. Люди, роки, події: Спогади. – Мюнхен, 1986. – Ч. 4. – 294 с.
- 5 Побігушій-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. – Мюнхен; Лондон, 1985. – Ч. 2 – 302 с.
- 6 Пелех Т. Зазнач. праця.
- 7 Бишоп К., Джордан Д. Триумф и крах III Рейха. Через „блицкриг” к падению Берлина. – Москва, 2006. – С. 374.
- 8 50-річчя Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії. 1949–1999. – Лондон, 2003. – 160 с.
- 9 Ріміні 1945–1947: Збірник. – Нью-Йорк, 1979. – С. 310–320.

- 10 Пелех Т. Зазнач. праця. – С. 10.
- 11 Там само.
- 12 Ріміні 1945–1947. – С. 315–325.
- 13 Енциклопедія українознавства. – Т. 10. – С. 3654.
- 14 Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років XX століття. – Львів, 2000. – С. 241.
- 15 Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН. 1941–1943. – Львів, 1999. – С. 15–20.
- 16 Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів: Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. – К., 2007. – С. 170.
- 17 Пелех Т. Зазнач. праця. – С. 127.
- 18 Там само. – С. 123.
- 19 Там само. – С. 15.
- 20 Там само. С. – 14.
- 21 Там само. – С. 31.
- 22 Енциклопедія українознавства. – Т. 10. – С. 3654.
- 23 Пелех Т. Зазнач. праця. – С. 25.
- 24 Там само. – С. 30.
- 25 Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1971. – Т. 6. – С. 377–380.
- 26 Пелех Т. Зазнач. праця. – С. 11.
- 27 Там само. – С. 103.
- 28 Там само. – С. 18.
- 29 Там само. – С. 25.
- 30 Там само. – С. 121.
- 31 Там само. – С. 40.
- 32 Там само. – С. 92.
- 33 Там само. – С. 119.
- 34 Там само. – С. 127.
- 35 Там само. – С. 139.
- 36 Там само. – С. 32.
- 37 Там само. – С. 53.
- 38 Там само. – С. 41.
- 39 Там само. – С. 55.
- 40 Там само. – С. 66.
- 41 Там само. – С. 52.
- 42 Там само.
- 43 Там само.
- 44 Там само. – С. 104.
- 45 Там само. – С. 11.
- 46 Побігушій-Рен Є. Зазнач. праця. – С. 33.